

Leila Olga Hudson, “*Cultural Capital: Wealth and Values in Late Ottoman Damascus*”

Doktora Tezi, Michigan: Michigan Üniversitesi, 1999, 565 s.

Zahit ATÇIL*

Osmanlı Şam'ının kültürel tarihini konu edinen bu tezde Leila Olga Hudson, modernleşme sürecinde Şam'ın iç ve dış dinamiklerini ele almaktadır. 1880-1920 döneminde Şam'daki aile yapısı, mülkiyet ilişkileri, entelektüel gelişmeler, yerel yöneticilerin ve Avrupalı devletlerin bölge içindeki faaliyetleri çerçevesinde şehirde gerçekleşen değişiklikleri yansıtmaya çalışmaktadır. Hudson, farklı konularda yazılmış beş bölümden oluşan tezde, Şam'da moderniteye geçişin şehrin bütün katmanlarında eşzamanlı gerçekleştiğini savunmaktadır.

Yaklaşım ve Kaynaklar

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun “toplum için değerli olan herşey” anlamında kullandığı *kültürel sermaye*, Hudson'ın tezinin ana temasını oluşturmaktadır. “Kültürel sermaye aile unvanlarını, mülkiyeti, bilgiyi, siyasi temayülleri, teknolojiyi, popüler milli duyguları içermektedir” (s.4).

Hudson; tezinde, *kültürel sermaye* kavramını ön plana çıkararak Şam'ı incelerken, Marks'a ait 'Asya Tipi Üretim Tarzı' yaklaşımında 'durağan Doğu' fikrinin telkin ettiği veya Weber'e ait, Avrupa'daki rasyonelleşme faktörlerinin Doğu'da yokluğunu savunan Avrupa-merkezci yaklaşımlardan kaçınmaktadır (s. 4-6). Avrupa'daki toplumsal olguların Şam'da olup olmadığından ziyade toplumsal değerlerin Şam'da nasıl şekillendiğini araştırmaktadır. Başka bir deyişle, Hudson için “Şam'da özel mülkiyet var mıydı?” sorusundan ziyade “Mülkiyet XIX. yüzyıl sonunda Şam'da nasıl şekillenmişti?” sorusu daha anlamlıdır.

Tasvirî unsurların ağır bastığı tezde Hudson, antropolog Clifford Geertz'in 'yoğun tasvir' şeklinde kavramsallaştırdığı kültürel sembolleri ayrıntılı bir şekilde tasvir etme metodunu benimsemektedir. Şam'ın kültürel sermayesinin, aile, toplumsal sınıf, entelektüel gruplar, yönetici sınıf ve uluslararası ilişkiler bağlamında çok katmanlı bir to-

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

poğrafyasını sunmaktadır. Tarihyazıcılığı açısından bakıldığında tez, son yirmi otuz yıldır ön plana çıkan kültürel çalışmalar geleneğinin bir parçasıdır.¹

Çok sayıda istatistikle bezenmiş ilk üç bölümde, Hudson, 1880 ile 1920 arasında Şam'ın değişen özelliklerini karşılaştırmalı bir metotla anlatmaya çalışmaktadır. Karşılaştırmaya konu olan zaman dilimlerini hicri 1300-1310 (1882-1892: birinci dönem) ve hicri 1330-1340 (1912-1922: ikinci dönem) olarak belirlemektedir.

Tezde kaynak olarak Şam'da *Merkez li'l-Vesâiki't-Târihiyye*'de muhafaza edilen şer'î mahkeme kayıtları kullanılmaktadır. Bu kayıtlardan, ölen kişinin geriye bıraktıkları servet ve eşyanın kayda geçirildiği belgelerin bulunduğu Muhallefât (Tereke) Defterleri de araştırmanın ana gövdesini oluşturmaktadır. Hudson Tereke Defterlerinden son dönem Osmanlı Şam'ının aile, mülkiyet ve entelektüel sembolleri hakkında bilgi toplamaya çalışmaktadır (s. 18-19).

Tereke Defterlerinden başka arşiv belgesi olarak Londra'daki *Foreign Office Records* ve Washington, DC'deki *National Archives of the US*'te bulunan belgelerden de yararlanılmaktadır. Tezin kapsamına giren 1880-1920 dönemi arasında yayımlanan *Muktebes* ve *Correspondance D'Orient* gibi periyodik yayınlar da kullanılan kaynaklar arasındadır.

Şam'ın Kültürel Sermayesi, 1880-1920

Tez giriş ve sonuç bölümlerine ek olarak 'Bab al-Usra,' 'Bab al-Amwal,' 'Bab al-İlm,' 'Bab al-Hukm' ve 'Bab al-Watan' şeklinde başlıklandırılan beş bölümden oluşmaktadır. Hudson, bölümlerin başlıklarında Arapça 'kapı' anlamına gelen 'bâb' kullanmasının nedeni olarak, "kültürel sermayenin biçimlerinin ve tahlil düzeylerinin her birinin, değişen aynı şehirdeki farklı alanları ve farklı perspektifleri temsil etmesini" göstermektedir (s. 410-411). 'Bab al-Usra,' aile içindeki sermaye intikalini; 'Bab al-Amwal,' şehirdeki mülkiyet dağılımını; 'Bab al-İlm,' Şa'rânî örneğinden hareketle İslamî modernizmin tasavvufî kökenlerini; 'Bab al-Hukm,' Osmanlı'nın bir eyaleti olarak Şam'ın siyasî iktidarını elinde bulunduran devlet adamlarının reform teşebbüslerini; 'Bab al-Watan' ise Avrupa devletlerinin Şam'daki millî değerlerin oluşumundaki etkilerini işleyen bölümlerdir. Hudson, Şam'ın bu beş farklı alanındaki gelişmesini bir şehrin topografyasının yer aldığı iki boyutlu bir duvar kâğıdına benzetmektedir. Bu duvar kâğıdına alt yüzeyde -Avrupa sanatında unsurları iç içe girmiş bezemeler anlamında kullanılan- *arabesk* aile motifleri, üst yüzeylerde ise şehir hayatında daha somut formları olan mülkiyet, ilim, iktidar ve millî değerlerin yer aldığı çok katmanlı bir şehir topografyası işlemiştir (s. 417-418).

Hudson'un aile içindeki mülk intikalini Tereke defterleri aracılığıyla incelediği Bab al-Usra bölümü üç tema üzerinde durmaktadır: Ölüm ve miras, evlilik ve velayet, doğum ve isim koyma. İlk olarak Hudson ölüm sonrasında aile içindeki mülk intikalinin

1 Bkz. Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazıcılığa*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, 2. Baskı, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 101-126.

feraiiz ilmine göre yapılmasının, sadece mirasın nasıl dağıtılacağını belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda hangi fertlerin mirasa konu olabileceğini belirlediğinin ve böylelikle de mülkün intikalinde herhangi bir manipülasyona mahal bırakılmadığının da altını çizmektedir (s. 47). Bu bölümde aile fertleriyle alakalı ölüm oranları hakkında çeşitli istatistikler yer almakta ve aile içerisindeki çocuklar, eşler ve ebeveyn arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı bir metotla incelenmektedir.

Evlilik ve eş seçimi hususunda mihrin miktarı ve bu miktarın belirlenmesindeki süreçler önemli unsurları oluşturmaktadır. Mihrin ‘başlık parası’ ve ‘çehiz’den farklı bir işlevi olduğu gibi tarafların sosyo-ekonomik durumları da mihrin miktarında etkili olmaktadır. Eldeki verilere göre; karşılaştırmaya konu olan 1300-1310 döneminden 1330-1340 dönemine kadar olan süreçte, ödenen mihr miktarı kuruş bazında artmaktadır (s. 63-81). Bu iki dönem için yapılan diğer bir karşılaştırmalı istatistik çalışmasına göre de, çok eşlilik ve doğurganlık orta sınıf ailelerde artarken fakir ve zengin ailelerde azalmaktadır (s. 87-90). Bu bilgiler, Nelly Hanna’nın Kahire için de söylediği gibi,² Osmanlı Şam’ının son döneminde toplumdaki dinamik faktörün orta sınıf olduğunu ima etmektedir.

Bab al-Usra bölümünün son kısmında Hudson, doğum ve isim koyma hakkında yapılan çalışmaya göre, çok kullanılan isimler sıralamasında seküler isimlerin oranının zamanla artmakta olduğunu belirtmektedir (s. 98).

Şehir sakinlerinin sahip oldukları mülkleri, yapmış oldukları yatırımları ve ticarî muameleleri içeren Bab al-Amwal bölümünde Hudson, temel analiz birimi olarak insanları fakirler (% 50), orta sınıf (% 30) ve zengin sınıf (% 20) olarak üç kısma ayırmaktadır. Bunun yanında Tereke defterlerinde kayıtlı, ölüm sırasında sahip olunan malların niteliği, çeşidi ve miktarı hakkında yaptığı analizler sonucunda; ekonomik sınıf kadar cinsiyetin de, sahip olunan malların niteliği, çeşidi ve miktarı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir (s. 144).

Fakir erkekler genellikle dükkan ve nakit paraya malikken, orta sınıf erkekleri ticarî hisse ve bazen de nakit para tasarruf hesaplarına sahip olmaktadır (s. 145). Zengin erkekler tüm emlakın yüzde 39’una malik durumdadırlar (s. 179). Zenginler sadece mahzen (depo) sahibiyken; orta sınıf, genelde tarımsal arazi ve dükkan sahibi olup, fakirler de az miktarda tarımsal arazi, dükkan va ahır satın almaktadır (s. 181). Kadınların esas sahip oldukları servet ise geciktirilmiş (muahhar) mihr ödemeleri olup (s. 145), kadınlar erkeklere oranla ticarî muamelelerde daha az gözükmektedir (s. 150).

Hudson; orta sınıftan, zengin ve fakir sınıflara zamanla nakit para akışı olduğunu gözlemlemektedir. Bunun nedeni olarak da, orta sınıfın yatırımlara yönelmesini ve fakirlerin de temel gelir kaynağı olarak nakit paraya olan ihtiyaçlarını ileri sürmektedir. Zenginler ise, zaten her durumda mal ve nakit para sahibi olabilmektedirler (s. 163-165). Borçluluk oranının -genel olarak- birinci dönemden ikinci döneme zamanla azalması da; Hudson’a göre, ‘geleneksel kişiler arası bağımlılığın’ zamanla zayıflamasından kaynaklanmaktadır (s. 198).

2 Nelly Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to Eighteenth Century*, New York: Syracuse University Press, 2003.

Önceki bölümlere oranla daha az istatistiğin bulunduğu Bab al-İlm daha kaliteli bir içeriğe sahiptir. Hudson, bu bölümde kitap sahipliği ve kitap okuma biçimlerinden hareketle, son dönem Osmanlı Şam'ının entelektüel bir tablosunu sunmaya çalışmaktadır. Ona göre; "kitlese bir olgu olmayan kitap sahipliği", sadece servet göstergesi değil, aynı zamanda toplumsal alt sınıflardan üst sınıflara çıkmak için kullanılan bir vasıta (s. 204). En fazla kitap sahibi olan zümre ulema sınıfı olurken, Kur'an mushafı da en fazla sahip olunan kitaptır.

Hudson XIX. yüzyıl sonunda tasavvuf kitaplarının Şam'da popüler olmasının, İslamcılığın ortaya çıkışıyla eş zamanlı oluşunun altını çizmektedir (s. 246). XVI. yüzyılda yaşamış mutasavvıf Abdülvehhab Şa'ranî'nin kitapları, kitap koleksiyonlarının % 45'inde bulunmaktadır (s. 210). Şa'ranî çeşitli kitaplarında "fakihlerin mağrur hallerini, sufilerin cehaletini, makam ve maaş düşkününü olanları, nefsi kabartan unvan kullanımını vs." eleştirmektedir (s. 212-213). Geleneksel ulemaya ve onları devletle olan ilişkisine eleştiri getiren Selefilik de Şa'ranî gibi mutasavvıfların kitaplarındaki devlet makamlarına mesafeli duruştan beslenmiştir. Dolayısıyla, her ne kadar Selefliğin tasavvufu bir ilişkisi olmadığı iddia edilse de Hudson, tarihsel olarak -Geç Osmanlı Şam'ı örneğinde olduğu şekliyle- Selefilikte tasavvufi vurguların etkisini görmenin mümkün olduğu kanaatini taşımaktadır (s. 246).

Leila Hudson, 'Bab al-Hukm' bölümüne geldiğinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan reformlarla Şam'ın modern bir devlet başkenti hüviyetine büründüğünü iddia etmektedir. Hudson; teknolojik ilerleme ve devlet kurumlarının yeniden düzenlenmesini öngören modernleşme kuramının Avrupa merkezci teleolojik niteliğinin sakıncalarının farkında olmakla beraber, "teknolojik değişme ve siyasi/idarî reformların, modern Suriye'nin ortaya çıkışında merkezî bir rol oynadığını" ifade etmektedir (s. 253).

Hudson, Foucault'nun *iktidar* kavramını, Osmanlı Şam yöneticilerine uygular. Ona göre; yöneticiler, şehri reformlarla yeniden tanımlayarak ve kamusal alanlar oluşturarak kendi iktidarlarını ortaya koymuşlardır. "Kamusal bölgelerin oluşturulması, kamu taşımacılığı ve okulların inşa edilmesi, kamu şirketlerinin kurulması ve sonuçta gazetecilik-sivil toplum ve kamu güvenliği anlamında bir kamusal alanın yaratılması söz konusuydu" (s. 261).

Cebel-i Lübnan olaylarından hemen sonra Şam'a tayin olunan Fuat Paşa (1860-1866) düzeni yeniden kurmada başarılı oldu. 1866'da vali olan Mehmet Reşit Paşa (1866-1871) eğitim ve haberleşmenin yaygınlaştırılmasına ilaveten ilkokul kurulmasına, *Suriye* isimli bir gazete ve periyodik *Salnâme* çıkarılmasına öncülük etti. Midhat Paşa (1878-1880)'nın -Şam'daki valiliği döneminde- yapmaya çalıştığı reformlar, bütün İmparatorluk için bir tasarı niteliğindedir. Şehrin mimarî modernleşmesini tamamlayan Hüseyin Nazım Paşa (1897-1909) Suriye'nin modern bir devlet hüviyeti kazanması sürecinde son rötuşları yapan valiydi (s. 264-326).

'Bab al-Watan' bölümünde de Hudson, Avrupalı devletlerin Suriye'yle ve milliyetçi ideoloji ile ilişkilerini incelemektedir. Hudson, "Arap milliyetçiliği; Avrupalıların yaratmasından ziyade, Arap milliyetçiliğinin toplumsal sermayesi -geçmiş, yerelliği ve yaygınlığı- birbiri ile rekabet eden Avrupalıların Levant'ı hakimiyetleri altına alma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıktığını" iddia etmektedir (s. 327).

Avrupalıların Suriye'deki faaliyetlerinin sonucu olarak Arap milliyetçiliği üç aşamada ortaya çıktı. İlk olarak; Avrupalılar, kendi zenginlik ve değerlerinin Suriye'ye akması için mekanizmalar (piyasa, konsolosluklar, okullar, askerî eğitim ve işbirliği programları) kurdular. İkinci olarak; sermaye yatırımları (özel şirketler, karayolları ve demiryolları) yaptılar. Üçüncü olarak da, çeşitli milliyetçilik akımlarının Suriye'ye girmesini sağladılar (s. 329).

Fransızlar; seküler bir bakış açısıyla İstanbul'dan koparak Şam merkezli bir ulus devlet inşasını telkin etmekte ve büyük bir gücün himayesinin de gerekliliğini vurgulamaktaydı (s. 334-349). Almanlar, Osmanlı'nın Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm politikalarını destekleyerek imparatorluğun yeniden konsolidasyonunu arzuluyorlardı. Kayzer Wilhelm, 1898 yılında Osmanlı ülkesini ziyaret ettiğinde Şam'a da uğrayıp, ileride muhtemel bir müttefik olabileceği düşüncesiyle, Osmanlı'nın bütünlüğünü savunan konuşmalar yaptı (s. 349-386). İngilizler ise daha pragmatik bir tutumla, küçük ve 'idare edilebilir' gruplarla ittifaklar kurdular. Hudson, İngilizlerin Suriye'deki icraatlerinin, -Fransızların ve Almanların faaliyetlerinden farklı olarak- 'yapıcı' değil 'yıkıcı' bir nitelikte olduğunu vurgulamaktadır (s. 386-408).

Sonuç

Hudson; Osmanlı Şam'ının son kırk yılının kültürel birikimini konu edinen tezinde, modern Suriye'nin ortaya çıkışının toplumsal kökenlerini hikaye etmektedir. Şam'ın aile yapısından mülkiyet ilişkilerine, ticarî faaliyetlerden entelektüel gelişmelere, yerel idarî reformlardan Avrupalı devletlerin bölgedeki faaliyetlerine kadar farklı konulara değinmektedir. Tezin bütününde vurguladığı nokta, Şam'da moderniteye geçişin toplumun bütün tabakalarında eş zamanlı olarak gerçekleştiğidir (s. 410).

Bu bağlamda, Şam'ın modern bir şehir hüviyetine girmesi, -Hudson'un sunduğu şekliyle- ne tamamen yerel unsurların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir süreçti, ne de Batılıların veya idarecilerin halka zorla benimsettiği kaçınılmaz bir dayatmaydı. Tezin ilk üç bölümünde (Bab al-Usra, Bab al-Amwal, Bab al-İlm) yerel unsurların dinamizmini tasvir edilirken, dördüncü bölümde (Bab al-Hukm) idarî reformları ve beşinci bölümde (Bab al-Watan) Avrupalı güçlerin etkilerini incelenmektedir.

Hudson, tezinde yeterince tartışılmamış bazı kavramları (toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf, modern şehir, kamusal alan vs.) olduğu gibi alıp, analizden ziyade tasviire ağırlık veren bir üslup benimseyerek bölümler arası bağlantıları kurmada yeterince başarılı olmasa da, Osmanlı Şam'ının son kırk yılı ile alakalı ayrıntılı bir tablo sunmaktadır.

